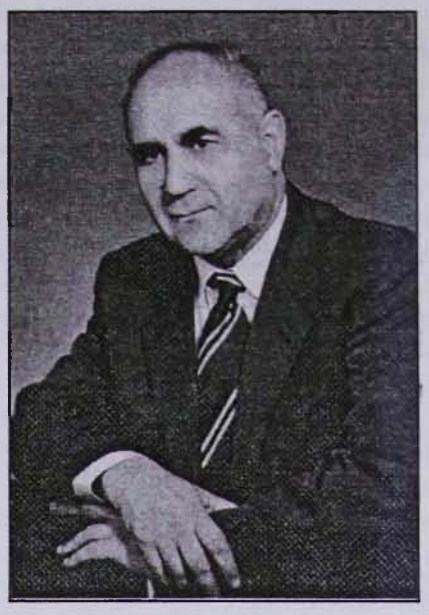

ԷԴՎԱՐԴ ԶՐԲԱՇՅԱՆ

Քիչ է ասել, թե XX դարի երկրորդ կեսի հայ գրականագիտությունը անհնար է պատկերացնել առանց Էդվարդ Զրբաշյանի: Նա այն գիտնականներից էր, որոնց հետազոտությունները վճռական նշանակություն ունեցան նորագույն շրջանի հայ գրականագիտության զարգացման, թերևս, ավելի ճիշտ, այդ գիտության վերածնության համար:

50-ականներին, երբ սկսեցին տպագրվել Զրբաշյանի աշխատությունները, հայ գրականագիտության, առհասարակ գրական մտքի անգաստանը կարիք ուներ նոր մշակների. նրանով անցել էր գոհեհիկ սոցիոլոգիզմի խորշակը, ծայրահեղորեն պարզունակացնելով և կոպտացնելով գրականության ու գրական երկերի ըմբռնումը: Զրբաշյանի և նրա գրչակիցների ջանքերով մեր գրականագիտական և ողջ հասարակական միտքը վերակենդանացավ: Աստիճանաբար լուրջ գիտական հայացք մշակվեց հայ գրականության պատմության վերաբերյալ: Այստեղ Զրբաշյանի գերը շատ կարևոր էր: Հենց սկզբից նա իր ուժերը փորձեց երկու ասպարեզներում, որոնցով անցնում էր գրականագիտության զարգացման մայրուղին՝ գրականության պատմություն և տեսություն: Մերժվում և մի կողմ էին նետվում միտքը կաշկանդող սխեմաները: Այս ձգտումը որոշակիորեն զգացվում է Զրբաշյանի 1955 թ. հրատարակած առաջին ծավալուն աշխատության մեջ, որը կոչվում էր «Պոեմի ժանրը սովետահայ գրականության մեջ (պատմությունը և տեսությունը)»:

Ջրբաշյանը չէր հրաժարվում գրականության և կյանքի կապի, սոցիալ-տնտեսական ֆորմացիաների և գրականության զարգացման փուլերի առնչությունների դրույթից: Հեղափոխական նկրտումները գիտության մեջ նրան խորթ էին: Բայց նա հեռանում էր գրականության մեջ ամեն ինչ սոցիոլոգիական գործոնների ազդեցությամբ բացատրելուց, ձգտում էր բացահայտել գրական երևույթների ինքնատիպությունը, նրանց գեղագիտական բնույթը:

Հետագայում, երբ նա ստեղծեց գրականության տեսության իր դասագիրքը, որը մինչև այսօր էլ մնում է հայերեն լավագույն ձեռնարկը գրականության տեսության վերաբերյալ, նա հմտորեն զուգակցեց գրականության սոցիալ-հասարակական պայմանավորվածության և նրա գեղագիտական բնույթի ու յուրահատկության դրույթները: Այս մոտեցումը տուրք չէր ժամանակի հերթական հովերին, այլ համոզմունք, որը պայմանավորեց Ջրբաշյանի հետազոտական աշխատանքը մինչև վերջ:

Առահասարակ Ջրբաշյանը այն մարդկանցից չէր, որոնք հակված են մոդայի փոփոխությունների հետ միասին փոխել իրենց հայացքները: Նա ուներ կուռ ու կայուն աշխարհայացք, որն անկասկած փոխվում էր, զարգանում, բայց իր հիմքերից ելնելով, իր ներքին օրենքներով:

Գրականության տեսությունը նրա համար պատահական հրապուրանք չէր: Սկիզբ առնելով դեռ վաղ երիտասարդության տարիներին, այն հետագայում ավելի ու ավելի խորացավ, ծնունդ տալով ոչ միայն բուհական ու դպրոցական դասագրքերի, գրականագիտական տերմինների բառարանի, այլև կոնկրետ հետազոտությունների ամենատարբեր բնագավառներում: Հարատև եղավ հատկապես նրա հետաքրքրությունը տաղաչափության հանդեպ: Գրեց մի շարք ուսումնասիրություններ հայոց տաղաչափական համակարգի մասին: Այս մարզում շատ հստակ արտահայտվեց Ջրբաշյանի իբրև գիտնականի մի կարևորագույն գիծը: Իր աշխատություններով նա վիճում էր Մանուկ Աբեղյանի հետ: Աբեղյանը մեր տաղաչափությունը համարում էր վանկա-շեշտական. Ջրբաշյանը ցույց տվեց, որ մեր լեզվի համակարգի բերումով հայկական տաղաչափությունը գերազանցապես վանկական կարող է լինել և այդպիսին է: Բայց հեռակա վեճը Աբեղյանի հետ վարվում էր պահպանելով խորին հարգանքը մեծ հայագետի ժառանգության հանդեպ: Ջրբաշյանը շատ լավ հասկանում էր հայ գրականագիտության մեջ իր արածի արժեքը. բայց նա երբեք չունեցավ իր անձը գերագնահատելու հիվանդագին հակումը:

Նրա նախընտրած երկրորդ բնագավառը հայ նոր գրականության պատմությունն էր, հատկապես այդ պատմության մի հարստագույն շրջանը՝ XX դարի սկիզբը: Շատ ուշագրավ են նրա հետազոտությունները Ղևոնդ Ալիշանի, Միքայել Նալբանդյանի, Միսաք Մեծարենցի, Ռուբեն Սևակի, Ավետիք Իսահակյանի մասին: Նա սիրահարված էր Վահան Տերյանի պոեզիային, անգիր գիտեր նրա գրեթե բոլոր բանաստեղծությունները,

և Տերյանին նվիրված հոդվածներն ու ուսումնասիրությունները (բոլորովին վերջերս նա հրատարակեց Տերյանի տաղաչափությանը նվիրված իր գիրքը) Ջրբաշյանի ժառանգության մեջ կարևոր տեղ են գրավում: Շատ արժեքավոր էր Տերյանի բանաստեղծությունների լիակատար ժողովածուն, որը հրատարակվեց բանաստեղծի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ. ժողովածուն կազմել, խմբագրել, առաջաբանը գրել էր Էդվարդ Ջրբաշյանը: Այդ գիրքը մի շարք առումներով ակադեմիական հրատարակության արժեք ունի, և եթե ապագայում հնարավոր լինի տպագրել Տերյանի երկերի ակադեմիական ժողովածուն, Ջրբաշյանի արածը անկասկած կլինի այդ հրատարակության հիմքում:

Բայց, անկասկած, Ջրբաշյան հետազոտողի գլխավոր սերը Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունն էր: 1965-ին հրատարակվեց նրա մենագրությունը՝ «Թումանյանի պոեմները»: Այս գիրքը շատ ծանրակշիռ ներդրում եղավ Թումանյանագիտության մեջ: Նախ, տեսաբանն ու պատմաբանը այս ուսումնասիրության մեջ շատ ներդաշնակորեն լրացնում էին միմյանց. Ջրբաշյանը խորապես ուսումնասիրել էր ոչ միայն հայ պոեմի պատմությունը, այլև այդ ժանրի դրսևորումները եվրոպական դրականության մեջ և պոեմի տեսության խնդիրները: Ահա թե ինչու նա կարողացավ Թումանյանի պոեմները քննել ազգային ու եվրոպական լայն ֆոնի վրա, բացահայտելով Թումանյանի անկրկնելի ինքնատիպությունը: Այս աշխատությամբ Ջրբաշյանը ավերիչ հարված հասցրեց Թումանյանի ստեղծագործության սոցիոլոգիական դոգեկացման ավանդույթին, ցույց տալով, որ Թումանյանը ոչ թե «նահապետական հետամնացությունն» է քննադատում, ինչպես տասնամյակներ շարունակ ասվել էր, այլ դնում է մարդուության գլխավորագույն հարցերը: Շատ ուշագրավ, այսօր էլ իրենց արժեքը պահպանող դիտողություններ է անում Ջրբաշյանը Թումանյանի պոետիկայի մասին:

«Թումանյանի պոեմներին» հաջորդեցին «Թումանյանի բալլադները», «Թումանյանի արձակը» և այլ մենագրություններ, որոնք հետագայում կազմեցին Թումանյանի ստեղծագործությանը նվիրված նոր գիրքը: Վերջին ծավալուն աշխատությունը Թումանյանի մասին, որ տպագրեց Ջրբաշյանը, նվիրված էր Թումանյանի և հայ գրականության առնչություններին:

Ջրբաշյանը մասնագետ էր, պրոֆեսիոնալ բառիս ամենաճշգրիտ իմաստով: Դա նշանակում է, որ համակողմանիորեն գիտեր իր առարկան, առաջին հերթին՝ հայ նոր գրականության պատմությունը: Պատահական չէր, որ նա ամենակտիվ մասնակցությունն ունեցավ հայ նոր գրականության հինգհատորյա պատմության ստեղծմանը: Մեծ էր նրա ներդրումը հատկապես վերջին՝ հինգերորդ հատորում, որի ծավալի մեկ երրորդը (ավելի քան երեք հարյուր մեծադիր էջ) պատկանում էր նրա գրչին: բայց Ջրբաշյանը լավ պատկերացնում էր նաև հայոց հին և միջնադարյան գրա-

կանության պատմությունը, իսկ նորագույն շրջանի մասին գրել է ուշագրավ հետազոտություններ (Չարենցի, Բակունցի և ուրիշների ստեղծագործությանը նվիրված): Նրա այս բարձր պրոֆեսիոնալիզմը նրան դարձրեց նաև գրականագիտության անգերազանցնելի կազմակերպիչ: Երկու տասնամյակից ավել ղեկավարելով ակադեմիայի գրականության ինստիտուտը, նա հմտորեն ուղղություն էր տալիս բոլոր բաժինների աշխատանքին, լավ հասկանալով մեր գրականության պատմության բոլոր փուլերի գլխավոր առանձնահատկությունները: Պատահական չէր նաև, որ հենց նա կազմակերպեց գրականագիտական երկու նոր մարմին՝ գրականության տեսության և գեղագիտության ամբիոնը համալսարանում և գրականության տեսության բաժինը գրականության ինստիտուտում և երկար տարիներ ղեկավարեց գրանք:

Առհասարակ Ջրբաշյանը իրեն պատասխանատու էր զգում հայ գրականության, գրականագիտության հետ կապված ամեն ինչի համար: Ինքը ոչ միայն տարբեր տարիներ խմբագրել է մի շարք գրական և գիտական պարբերականներ («Սովետական գրականություն», «Երևանի պետական համալսարանի բանբեր»), այլև ամենակտիվ մասնակցությունն է ունեցել այդ պարբերականների աշխատանքին: Բարձր էր գնահատում «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» դերը, երկար տարիներ նրա խմբագրական մարմնի անդամն էր և ամենակտիվ հեղինակներից մեկը. բազմաթիվ առաջնակարգ աշխատություններ տպագրել է այդ հանդեսում:

Էդվարդ Ջրբաշյանը շատ բան հասցրեց անել իր գիտական գործունեության ընթացքում՝ և՛ իբրև հետազոտող, և՛ իբրև կազմակերպիչ (չմոռանանք նրա տասնամյակների դասախոսական աշխատանքը Երևանի պետական համալսարանում, որը խոր հետք թողեց բանասիրական կրթության մեջ): Այդ բոլորը նա կարողացավ անել բնությունից առատորեն օժտված լինելու և մտքի խստադույն կարգապահության շնորհիվ: Բայց, թերևս, ամենակարևորը նրա իսկապես անմնացորդ նվիրվածությունն էր հայ դրականությանն ու հայ մշակույթին: Նրա աշխատությունների գիտական ոճի ետևում հասկացողը չէր կարող չնկատել այն սերը հայ գրականության հանդեպ, որ տարիների ընթացքում չպակասեց նրա մեջ: Այս մարդը իրականում շատ քնարական հոգի ուներ. և առանց դրա ինչպես կարող էին ստեղծվել նրա փայլուն աշխատությունները հայ դրականության մասին...

Եվ շատ արդար կլինի նրա հիշատակին նվիրված այս համառոտ խոսքը ավարտել Թումանյանի՝ նրան և մեզ բոլորիս հարազատ երկտողով՝

Երնեկ նրան, ով իր գործով
Կապրի անվերջ, անդադար...

Բանասիր. գիտ. դոկտոր
Ա. Կ. ԵՂԻԱԶԱՅԱՆ